

ESKIMOKULTUREN II

Af museumsinspektør, dr. scient. *Helge Larsen*

SØDYRFANGST

I indledningen nævnte jeg, at en kultur er sammensat af et antal begreber som kunnen, viden, moral, idealer o. s. v., som vi også kan kalde kulturelementer. I enhver kultur vil der blandt kulturelementerne være nogle, der har en meget vid udbredelse, som f. eks. brugen af bue og pil, monogami eller engifte og troen på et liv efter døden, for blot at nævne nogle få. Der vil på den anden side også være nogle, der har en meget begrænset udbredelse, eller som kun findes i en enkelt kultur, og som altså må siges at være karakteristisk for den pågældende kultur. Da det i denne gennemgang af eskimokulturen vil være umuligt at nævne alle de elementer, af hvilke den er sammensat, vil jeg særlig beskæftige mig med de karakteristiske kulturelementer, altså de, der giver eskimokulturen dens præg.

For det første må vi slå fast, at eskimokulturen hører til den kategori af kulturer, som kulturgeograferne og etnograferne sammenfatter under navnet „højere jægere“. Det har selvfølgelig ikke noget at gøre med legemshøjden, men ved „højere jægere“ forstås folkeslag, hvor jægervirksomheden ved brugen af særlig højt udviklede våben, fangstredskaber og fangstmetoder er blevet det erhverv, der leverer den overvejende mængde af befolkningens ernæring. Men vi kan indkredse eskimokulturen yderligere, for vel jager eskimoerne næsten alt, der færdes i vandet, på jorden og i luften, men det er dog fra havet, de fleste henter hovedmængden af deres føde, og det er de kolde havs rige dyreliv, der har gjort det muligt for eskimoerne at leve langs de arktiske kyster. Der kræves dog, at de har et fangstdyr, der er tilstede i tilstrækkeligt antal og til alle årstider, og det har eskimoerne i sælerne, af hvilke de vigtigste er ringsælen og remmesælen.

Sælen giver eskimoen næsten alt, hvad han har brug for. Kødet er rigt på næringsstoffer, og leveren, der gerne nydes rå, er overordentlig rig på vitaminer. Det tykke spæklag under skindet er uundværligt som brændstof i de træfattige egne, og skindet bruges ikke alene til dragter, men også til teltdug og til betræk for kajakker og konebåde. Hertil kommer, at remmesælens skind, som navnet angiver, bruges til

remme og liner, sener til sytråd, og mange steder har man benyttet tarme til fremstilling af de vandtætte tarmskindspelse.

Det er derfor ikke for meget sagt, at sælfangsten er en livsbetingelse for eskimoerne, og det er da også på dette område, at deres opfindsomhed har udfoldet sig livligst og givet sig udslag i beundringsværdigt raffinerede redskaber og fangstmetoder. Da sælen jo lever i vandet, er det ikke nok at dræbe den, man må også sikre sig den, inden den synker. Hertil benyttes det for eskimoerne mest karakteristiske fangstredskab, harpunen. Det er ganske vist ikke eskimoerne, der har opfundet harpunen – den har været kendt siden den ældre stenalder – og den af eskimoerne benyttede form med en løs, drejelig spids er også kendt andre steder fra, men eskimoerne har allerede på et meget tidligt tidspunkt, for mindst 4000 år siden, opfundet en form for harpunspids, der har vist sig så hensigtsmæssig, at den med ubetydelige ændringer har holdt sig lige til vore dage. Princippet i den mest anvendte eskimo-harpun er, at spidsen, til hvilken fangelinen er fastgjort, sidder løst ovenpå skaftet, hvis forende som regel er af tand eller rentak. Når spidsen bores ind i sælen, drejes den ved trækket fra linen og kommer til at sidde på tværs under huden, og sælen er fanget. Den mere primitive form for harpun, hvor spidsen er forsynet med modhager, der sidder fast i huden, kendes dog også, og bruges af nogle eskimoer til jagt på små sæler. Harpunens form og udstyr er iøvrigt afhængig af, om den skal bruges til isfangst eller i åbent vand. Isfangsten, dels på sæler, der om foråret soler sig på isen, og dels fra iskanten i våger og revner, er sikkert den ældste form, for af arkæologiske fund fremgår det, at eskimoerne for godt et par tusinde år siden ikke havde de redskaber, der er en betingelse for, at de kan jage sæler i åbent vand. Jeg tænker her på kajakken og fangeblæren. Eskimoerne har sikkert meget længe haft fartøjer, antagelig af skind, men de har været åbne og kun egnede til sejlads på floder og søer eller nær kysten. Det var først, da de fandt på at overdække dem, således at der kun var et hul i dækket til fangeren, at de gjorde sig fri af kysten og kunne forfølge sælen i dens element.

Kajakken er en af eskimoernes mest geniale opfindelser, et fartøj, der – let, hurtigt og manøvreedygtigt, som det er – må siges at have nået det fuldkomne. Vi har i kajakken et eksempel på en eskimoisk opfindelse, som vor kultur har overtaget til sportsbrug i næsten uændret skikkelse. Materialerne til fartøjet er træ og skind. I bygningen af en kajak deltager både mænd og kvinder, manden laver det spinkle træskelet, og familiens kvindelige medlemmer syer betrækket med senetråd på en sådan måde, at vand ikke kan trænge ind i båden. Kajakken varierer i form fra sted til sted, og den er ingenlunde lige let og elegant alle vegne. Højdepunktet på kajakbygningens område træffer vi i Vest- og Østgrønland, hvor kajakfangsten i det hele taget har været af størst betydning og har nået den højeste udvikling. Ikke alene er

Rensdyr-eskimo på vej hjem fra åndehulsfangst.

Foto: K. Birket-Smith

den grønlandske kajak den eleganteste, hurtigste og mest hensigtsmæssige, ligesom grønlænderne bærer prisen som de dygtigste kajakroere, men grønlænderne har i tidernes løb forøget og forbedret kajakudstyret. Opfindelserne på kajakkens område er i Grønland fortsat helt op i forrige århundrede, hvor den blev udstyret med et stabiliseringsror eller køl samt med et hvidt lærredssejl fortil, der skjulte fangeren, og som derved camoufleret som en uskyldig isskodse kan komme nærmere ind på

byttet. Med indførelsen af skydevåben i Grønland kom også en bøssepose af sælskind til at høre til kajakudstyret. Alle redskaberne har deres ganske bestemte plads på kajakkens dæk, således at fangeren uden tøven kan gribe det, han har brug for i en given situation.

Den anden for åbent-vands-fangsten så vigtige opfindelse er fangeblæren. Den består af et helt afkrænget sælskind, der er lukket med undtagelse af en lille åbning forsynet med et mundstykke, gennem hvilket blæren kan pustes op. Fangeblæren, der er forbundet med harpunspidsen med den lange, smækre fangeline, er anbragt på kajakken bag fangeren. Når fangeren har slynget harpunen mod sælen, og spidsen har sat sig fast, kaster han fangeblæren ud i vandet, og da sælen nu er fortøjet til denne, kan han i ro og mag følge efter og dræbe sælen, når den kommer op til overfladen for at ånde. Grønlænderne brugte først en stor lanse til at sære dyret med, inden de gav det dødsstødet med en lille lanse eller en fangstkniv.

Et vigtigt redskab til kajakfangsten er også kastetræet, et smalt bræt med et håndgreb i den ene ende, en tap i den anden, der passede til en grube i bagenden af harpunskafte. Kastetræet, der foruden til harpunen anvendtes til lanser og fuglespydet, som jeg senere skal omtale, brugtes på den måde, at tappen anbragtes i gruben i våbenskaftets bagende, og med kastetræet slyngede fangeren våbenet mod byttet. Fordelen ved at benytte et kastetræ er, at armen forlænges med kastetræets længde, hvorved man er istand til at kaste længere. Man regner med, at en kraftig grønlander kan sætte harpunen fast i en sæl på 18 meters afstand.

Før jeg afslutter denne korte gennemgang af kajakfangsten, bør jeg lige nævne et par andre af grønlandernes opfindelser, som f. eks. kajakstolen, et stativ, der er anbragt foran fangeren, og på hvilken fangelinen ligger oprullet, således at den let ruller sig ud, når harpunen kastes. Endvidere helpelsen, der kan snøres så tæt om ansigt, håndled og kajakringen, at intet vand kan trænge ind i kajakken selv i stærk søgang, eller hvis kajakken vælter. Dette kan ske ufrivilligt, men det er sikkert velkendt, at en dygtig grønlandsk kajakroer kan vende rundt i sin kajak, omtrent lige så tit han ønsker, og komme på ret køl igen ved hjælp af åren, kastetræet eller med armene alene.

Hvor højt udviklet kajakfangsten end er, så ville den alene ikke muliggøre en eksistens i de arktiske lande. Den kan jo kun benyttes om sommeren, og da den som bekendt er særlig kort på disse nordlige breddegrader, er det tilpasningen til den arktiske vinter, der er den afgørende faktor. Om sommeren er der ingen vanskeligheder ved at finde føde, men om vinteren, når næsten alle fugle trækker sydpå, rensdyrflokkene forlader tundraen for at vende tilbage til skovegnene, og sneen dækker landet og isen havet, så er det, at de største krav stilles til den menneskelige opfindsomhed.

Vestgrønlandsk fanger ved sin kajak.

Foto: Ministeriet for Grønland

Problemet er at få fat i sælerne, der jo nu lever under isen. Når isen er tyk nok til at bære en mand, men før der har lagt sig sne på den, drives den såkaldte glatisfangst. Da sælen som bekendt er et pattedyr, må den med visse mellemrum op til overfladen for at ånde, og den holder derfor indenfor et vist område et antal huller åbne i isen. Disse huller er på denne årstid lette at finde, og kunsten består i at liste sig hen til et af dem og jage harpunen i dyret, når det kommer op for at ånde. For ikke at lave støj binder fangeren gerne sandaler, f. eks. af bjørneskind, under fødderne. Er isen imidlertid dækket af sne, må han ty til andre metoder. Her skal blot omtales en enkelt, som kendes fra Grønland til Bering Strædet, men som dog ingen steder er af så stor betydning og har nået så høj en udvikling som hos de såkaldte centraleskimoer i det nordligste Canada.

I det udstrakte, hvide øde er det svært at finde åndehullerne, og derfor medbringer fangeren en hund, der kan snuse sig frem til dem. Inden han kan gøre sig håb om fangst, må han træffe forskellige forberedelser. Hullet i sneens overflade er kun ganske lille, men længere nede vider det sig ud til den kanal i isen, gennem hvilken

sælen kommer op til overfladen. Snart efter at sælen har forladt åndehullet, danner der sig et islag, som eskimoen først må hugge hul på med bagenden af isfangstharpunen, der er forsynet med en mejsel af tand eller rentak. Med en øse af moskusoksehorn renses hullet omhyggeligt for isstumper, derefter undersøger han med en lang, tynd, svagt krummet stok hulrummets form og særlig, om den yderste åbning er lige over kanalen i isen; er den ikke det, kan han nemlig komme til at støde fejl. Endelig anbringer han en såkaldt føler, hvis bevægelse angiver, når sælen er ved hullet – men inden det sker, kan der gå timer. Her kommer eskimoens hårdførhed og udholdenhed ham til gode, for ikke alene må han vente i kuldegrader, der kan gå ned til 50 under frysepunktet, men han må heller ikke røre sig, for ved den mindste bevægelse knirker sneen, og lyden skræmmer sælen væk. I Grønland og Nord Alaska har fangeren en lille trebenet stol at sidde på, men centraleskimoen må nøjes med en sneblok. Så får han endelig løn for sine anstrengelser, føleren bevæger sig, han rejser sig forsigtigt op og støder harpunen i sælen. Det er kun harpunspidsen, der går ind i sælen, stagen beholder han i hånden, og med den anden hånd holder han fangelinen, med hvilken han haler dyret op efter at have dræbt det.

Det er en alt anden end let måde at skaffe sig føden på, og i egne, hvor denne er den eneste mulighed om vinteren, sker det ofte, at hungersnøden banker på, og sultedøden er ikke noget sjældent fænomen. Noget bedre stillet er de i Grønland og Alaska, hvor de også bruger garn til sælfangst. Garnene, der er knyttet af tynde skindremme, sættes i Grønland især ud for klippepynter, hvor sælerne erfaringsmæssigt passerer, i Alaska ved revner og våger i havisen. Hvilken fangstmetode der end anvendes, så er vinteren den svære tid at komme igennem for alle eskimoer, og det er derfor intet under, at de måske mere end noget andet folkeslag hilser foråret med glæde. Med foråret kommer den varmen sol, og den lokker også sælerne frem. De kradser åndehullerne store nok til, at de kan kravle op på isen, og her ligger de og tager solbad og sover. Det benytter eskimoerne sig af. Klædt helt i sælskind sniger de sig ind på de sovende dyr, men det kræver en særlig teknik og en utrolig tålmodighed at komme tæt nok. Sælerne sover nemlig kun nogle få minutter ad gangen, så løfter de hovedet for at se, om der er fare på færde, og der skal intet til, før de lader sig glide ned i hullet, som de aldrig fjerner sig fra. Eskimoen må derfor passe på kun at nærme sig, mens sælen tager sig en lur, ellers må han ligge stille eller efterligne sælens bevægelser, så den tror, det er en kammerat, der ligger derhenne. Endelig er han tæt nok; han rejser sig lynhurtigt og slynger harpunen i sit bytte. Nutildags går det lettere. For det første har indførelsen af skydevåben medført, at han ikke behøver at komme så nær, men desuden har mange eskimoer nu et skydesejl, i skjul af hvilket de lettere kan komme sælen på skudhold. I Grønland er sejlet, der er af hvidt lærred, fastgjort til en ganske lille slæde, på hvilken bøssen hviler, og som

På udkig efter bardehvaler i våde udfør Point Hope, Alaska.

Foto: F. G. Rainey

fangeren skubber foran sig. Da han tilmed har hvidt huebetræk, har den stakkels sæl ikke store chancer for at opdage den truende fare.

Blandt havpattedyrene er der kun én gruppe, der kommer op i nærheden af sælen som livsvigtig og kulturprægende faktor, og det er de store bardehvaler. Deres store betydning i eskimokulturen ligger dog 2–3 hundrede år tilbage i tiden, før de europæiske og senere amerikanske hvalfangere begyndte på den rovdrift, som bl. a. meget nær havde ført til udryddelsen af en af de største af dem, grønlandshvalen, men før den tid var hvalfangsten det bærende erhverv for hovedparten af eskimoerne fra Bering Strædet til Grønland. Eskimoernes hvalfangst fik sit store opsving med opfindelsen af fangeblæren, for mens man tidligere nok har kunnet dræbe disse havets kæmper, har man med fangeblæren større chancer for at sikre sig byttet. Fangsten foregik – og foregår stadig i Nord Alaska – fra det, vi i Grønland kalder konebåde og eskimoerne umiak – store, åbne skindbåde med en besætning på en halv snes mand eller mere. I forstavnens står harpuneren, og teknikken består i at ro fartøjet helt hen til hvalen, så han kan sætte harpunen fast. Til den kraftige harpunspids er

fastgjort en svær fangeline med 4–5 fangeblærer, og da disse fangeblærer sjældent er tilstrækkelige til at holde hvalen længe nok over vandet, til at harpunereren kan give den dødsstødet, må der som regel flere harpuner og fangeblærer til, før det lykkes, og det vil igen sige, at der helst skal være flere bådlag om den samme hval. Hvalfangst kræver altså et samarbejde mellem flere mænd, i modsætning til sælfangsten, hvor alt afhænger af den enkelte mands indsats. Det giver flere ændringer i kulturbilledet, for mens sælfangerne helst ikke skal bo for mange sammen på det samme sted, da der kun er et begrænset antal sæler indenfor et givet område, kræver hvalfangsten store boplads. Endvidere medfører hvalfangsten let en klassedeling, som man ellers ikke kender hos eskimoerne, da der på en sådan stor boplads vil være nogle, der er bådejere, og andre der arbejder for dem. Det er i hvert fald tilfældet i Alaska. At hvalfangsten fik så stor betydning over en betydelig del af eskimoområdet, skyldes først og fremmest de tons af kød og spæk, som hver enkelt hval gav. Hver boplads behøvede kun at nedlægge nogle ganske få, så havde de mad og brændsel nok til hele året. Hertil kom de vældige knogler, der kunne bruges f. eks. til husbygning, og hvalbarderne, der afgav et udmærket materiale til mangfoldige formål.

Da jagten på de andre havpattedyr, tandhvalerne og hvalrosserne, hvor vigtig den end er, ikke kan siges at være af afgørende betydning for eskimokulturen som helhed, skal jeg ikke gå nærmere ind på denne.